

II. Mikor fogalmazódott meg a bosszú gondolata?

Az 1942. évi januári események után a délvidéki szerbség körében a hangulat rendkívül feszült volt. Még azok is, akiknek semmi közük sem volt a partizánmozgalomhoz, ha véleményt mertek nyilvánítani, nem leplezték megdöbbenésüket és elkeseredésüket a közelmúlt tragikus eseményei miatt. Nem rejtették véka alá, hogy azok, akik fegyveresen szálltak szembe a magyar államhatalommal, lényegében megérdemelték sorsukat, de az ártatlanok kiontott vére szörnyű büntett volt.

Ugyancsak feszült volt a viszony a magyar és a szerb lakosság között. Azokról a magyar nemzetiségű polgárokról, akik közvetlenül is részt vettek a véres eseményekben, részben kitudódott, hogy mit műveltek. A suttogó hírek egyre jobban terjedtek, nem egy esetben túlzott formában is. Egyesek maguk is eldicsekedtek „hősi tetteikről”, jutalmat remélve mindezekért.

A magyar lakosság hangulata is napról napra bizonytalanabbá, nyugtalanabbá vált. Mindez csak fokozódott, különösen azután, hogy a frontokon megfordult a hadiszerencse. Legfőképp a második magyar hadsereg 1943. évi januári, Don melletti katasztrófája váltott ki nagy izgalmat, miután egymás után érkeztek a délvidéki bevonultatottak elestéről szóló értesítések. Sokan már akkoriban felvetették a kérdést, mi történik majd, ha visszatérnek a szerbek? A nyugtalanság egyre jobban terjedt, s alapos volt az aggodalom, hogy egyesek büntetteiért majd az egész délvidéki magyarságon állnak bosszút. Ahogyan a helyzet rosszabbodott, a tényleges bűnösök közül egyre többen eltűntek erről a vidékről. Legtöbben az anyaországba költöztek, ott is főleg vidéken vállaltak munkát, majd családtagjaikat is elköltöztették. Hasonló hangulat volt tapasztalható az anyaországiak soraiban is, akik munkát vállaltak Délvidéken, elsősorban a közigazgatásban és a közoktatásban, de a gazdasági tevékenység különböző szféráiban is. Az elköltözés az 1943. évi végétől már annyira szembetűnő volt, hogy miniszteri rendeletre a vármegyei szervek utasították hatóságaikat, hogy az elköltözőket csak rendkívül igazolt esetekben engedélyezzék, mert a délvidéki magyar lakosság soraiban már komoly kétségek merültek fel, hogy ezeket a területeket sikerül megtartani.

A rendszer, látva az általános helyzet súlyosbodását, a háború győzelmes befejezésébe vetett remény szertefoszlását, igyekezett engedékenyebb politikát folytatni a szerb lakosság irányában. Egyes helyeken az állami polgári iskolákban szerb osztályokat indítottak. Állami felügyelet alatt engedélyezték az újvidéki Szerb Matica működését. Előkészületeket tettek a kivégzettek hozzátartozóinak anyagi támogatására. Megkísérelték azt is, hogy a délvidéki szerb nagypolgárság eddig teljesen passzív rétegét bevonják a politikai életbe. Mindez azonban csak igen gyenge eredményeket hozott a rendszer számára. Néhány helyen, szerb környezetben is megalakították a Magyar Élet Pártjának helyi szervezeteit. A közigazgatásba szerb nemzetiségűeket is, beválasztottak, nem számítva a városi tanácsok és a községi képviselő testületek kinevezett tagjait.

1943 szeptemberében a délvidéki szerb értelmiségiek egy nagyobb csoportja – Irinej bácskai püspökkel az élen – lojalitási nyilatkozatot írt alá és jelentetett meg, melyben elítélték a partizánmozgalmat.

Mindezeket azért említettük meg, mert a rendszerváltozás után mindazon szerb nemzetiségű polgárok, akikre rásütöttek, hogy valamilyen formában kollaboráltak a magyar rendszerrel, nem kerültek el a bosszút, és 1944/45-ben a kivégzettek között voltak elég szép számban szerb nemzetiségűek is.

A Vajdasági Népfelszabadító Mozgalom vezetőségi tagjainak egy része 1942 tavaszán, Turia bácskai községben illegális értekezletet tartott a népfelszabadító harc további célkitűzéseiről és hadászati stratégiájáról. Számunkra ebből az a legfontosabb, milyen álláspontokat fogalmaztak meg a délvidéki magyarságról. Megállapították, hogy a magyar néptömegek bizalma alaposan megrendült a Horthy-rendszerben és saját polgári osztályában, bár a népfelszabadító harchoz való közeledése rendkívül lassú. Megállapították azt is, hogy a magyarok a régi jugoszláv rendszer visszatérésétől tartanak, amelynek kegyetlen szerb bosszú lenne a következménye. Emiatt félnek a jugoszláv orientációjú népfelszabadító mozgalomtól is. Ezért a párttagok kötelessége, hogy a magyar tömegeknek megmagyarázzák, nem lesz visszatérés a régi rendszerhez, s a felszabadulás után a megérdemelt büntetés csak a háborús bűnösöket sújtja majd, és semmi esetre sem az egész magyarságot.²¹

Hasonló álláspontokat tükrözött a Jugoszláv Kommunista Párt központi vezetőségének Bácska és Bánát népeihez intézett 1942. évi május elsejei kiáltványa is.

A JKP központi bizottsága, valamint a tartományi pártbizottság 1942. augusztus 25-én illegális csatornákon nyílt levelet juttatott el az ugyancsak illegális pártszervezetekhez, amelyben egyik fő feladatul jelölte ki az újabb szervezetek létrehozását és a harcra kész magyarok és németek bevonását nemcsak az illegális pártszervezetekbe, hanem az antifasiszta ifjúsági mozgalomba is.²²

Fontos megemlíteni, hogy Svetozar Marković Toza, a tartományi pártbizottság szervező titkára – aki 1942 novemberében néhány munkatársával együtt egy újvidéki illegális rejtékhelyről irányította a bácskai antifasiszta harc szervezési feladatait –, október 10-én levelet küldött a JKP Központi Bizottságának, amelyben beszámolt az addigi harc eredményeiről és a súlyos veszteségekről is. Részletesen kitért az 1942. évi tragikus januári napokra. Valószínűleg téves értesülései voltak, mert az áldozatok számáról túlzott adatokat közölt. Ennek ellenére nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az elkövetett bűntettekért csak a bűnösöknek kell lakolniuk, és semmi esetre sem az egész magyar népet kell ezért felelősségre vonni.

A tartományi pártbizottság egyik 1943 őszi levelében, amelyet a párttagok soraiban terjesztettek, figyelemre méltóak a következő sorok: „Ma nem az a fontos, hogy ki a szerb, horvát, magyar stb., gazdag-e az illető vagy szegény, mindenkit aszerint értékelünk, hogy milyen hazafi és kész-e harcolni szabadságunk és függetlenségünk ellenségei ellen.”²³

Az 1943. november 29. és 30. közötti éjjelen a boszniai Jajce városkában megtartották a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács II. ülését, ahol egyebek között határozatokat hoztak Jugoszlávia háború utáni társadalmi berendezkedéséről. Ezen az ülésen kimondták azt is, hogy az ország nem délszláv nemzetiségű kisebbségei az új államban minden szempontból teljes egyenjogúságot élveznek majd, s a polgári lakossá-

gon elkövetett bűnökért csak a bűnösöknek kell felelniük, tekintet nélkül nemzeti hovatartozásukra.

Ezen a történelminek nevezett ülésén hatványozottan kifejezésre jutott az addig is hangoztatott „testvériség-egység” jelszava melletti hitvallás. Az említett jajcei ülésének határozata, no meg nem utolsó sorban a hadihelyzetnek az antifasiszta tábor részére egyre kedvezőbb alakulása is hozzájárult ahhoz, hogy a Vajdasági Antifasiszta Mozgalom vezetőségének propagandája a magyarok irányába egyre jobban erősödött. A Tartományi Pártbizottság 1944 januárjában nagy mennyiségű magyar nyelvű röpiratot terjesztett a magyar lakosság soraiban. Igaz, a felhívás kissé furcsán fogalmazódott, mert „Vajdaság becsületes magyarjaihoz” intézték.²⁴ Ugyanebben az időben a „Bácska baranyai Partizánosztag” főparancsnoksága hasonló tartalmú felhívással fordult a Bácskában és Baranyában szolgálatot teljesítő magyar katonákhoz, külön kiemelve azt is, hogy „népük szabadságharci hagyományaihoz híven” fordítsák fegyvereiket az árulók ellen, csatlakozzanak a jugoszláv partizánokhoz, hogy együttes erővel kovácsolják ki a magyar és jugoszláv népek barátságát”.²⁵

Hasonló felhívások a magyar katonákhoz később is elhangzottak. Nem akarunk az események ismertetésének elébe vágni, de tragikus volt azon magyar katonák többségének sorsa, akik elhitték ezen felhívások őszinteségét, csak a Titelnél fogságba esett 25 magyar határvadász és a Temerinben lemaradt három repülőszakaszvezető tragikus sorsát említenék meg. Még több volt azon bácskai származású és a különböző egységekből lemaradt katonáldozatok száma, akik a megtorlás napjaiban érkeztek haza, vagy pedig hazafelé tartottak, ám soha sem érkeztek meg.

De kövessük sorrendben az eseményeket: 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot. A német és a magyar csapatok között, Bácska területén helyenként kisebb összetűzésekre került sor, így pl. Újvidéken a Duna-hídnál, ahol a magyar katonaság ellenállt.

A következő időszakban, a Vajdasági Antifasiszta ellenálló mozgalom vezetősége még terjesztett illegális röpiratokat, amelyekben a „becsületes magyarokat” felhívták az együttes harcra a közös ellenség ellen. Ilyen hangnemben fródtak az 1944. évi május elsejei röpiratok is. Ebben is a „becsületes” magyarokhoz és németekhez szóltak, akik nem voltak részesei a bűntetteknek, hogy a délszlávokkal vállvetve küzdjenek az igaz ügyért, „mert csak így kerülhetik el azt a sanyarú sorsot, amelyet Hitler és kiszolgálója, Horthy készítenek elő számukra.”²⁶

A magyarokhoz és a németekhez való ilyen viszonyulás 1944 nyarán változhatott meg. Sajnos ennek okaira vonatkozólag semmilyen dokumentumot nem találtunk.

A Jugoszláviai Népfelszabadító Harc vezetőségi tagjai közül már csak kevesen vannak életben, és nincs tudomásunk arról, hogy e kérdés kapcsán valaha is nyilatkozatot adtak. Számunkra elsősorban a vajdasági ellenállási mozgalom volt vezetőségi tagjainak visszaemlékezései lennének különösen értékesek, de mindezekre a kérdésekre vonatkozólag csak helyenként és meglehetősen homályos utalásokat találhatunk. Megoldhatná a dilemmát pl. dr. Nikola Petrović, aki még életben van, de minden eddigi kísérletünk, hogy szólásra bírjuk, nem járt eredménnyel. Petrović vajdasági származású. Részt vett a Jugoszláviai Népfelszabadító Antifasiszta Tanács jajcei ülésén és a legrangosabb politikai testület tagjává választották.

1944. július elsejétől a Népfelszabadító Hadsereg katonai és politikai vezetősége Vis

szigetére távozott. Petrović, Josip Broz Tito legszűkebb környezetéhez tartozott. A főparancsnok, háború előtti forradalmi tevékenységéért Petrovićot igen nagyra becsülte. Vannak olyan feltételezések is – bár ezek bizonyítására nem rendelkezünk adatokkal –, hogy Petrović – aki mellel a vajdasági körülmények jó ismerője is volt – nagy szerepet játszott abban, ami 1944 őszén bekövetkezett. Persze közrejátszottak más tényezők is. Tény azonban, hogy Nikola Petrović később, a megtorlás napjaiban, olyan cikkeket jelentetett meg az újvidéki Slobodna Vojvodina című napilapban, amelyből szinte leplezetlenül kicsendült a bosszúra való ösztönzés.

A Bácskában, Bánátban és Baranyában 1944. október 17-én bevezetett katonai közigazgatás élére Ivan Rukavina vezérezredest nevezték ki. Ő utolsó éveit Zágrábban töltötte, és úgy gondoltuk, talán az új körülmények szólásra bírják, azonban ebben a feltételezésünkben is csalódtunk. Mindenkit, aki ezekben az ügyekben hozzáfordult, a legmerevebben elutasított, és titkát ő is, mint sokan mások, magával vitte a sírba.

A Vajdasági Tartományi Pártvezetőség álláspontjának megváltozása a felsőbb vezetés sugallatára igen jól látható, az 1944. évi júniusi röpiratokból, amelyet Bácska és Baranya népeihez intéztek, azzal a felhívással, hogy mentse meg a termést és egy szem gabona se jusson a megszállók birtokába. Ezt a felhívást már csak a „szerb, szlovák, horvát és ruszin” testvérekhez intézték, a magyarokat és a németeket pedig meg sem említették. A délvidéki magyarság jövőbeni sorsára vonatkozólag érdekes adatokat találhtunk Vladimir Dedijer „Adalékok Tito életrajzához” című könyvének harmadik kötetében. A szerző itt kitér Tito 1944. évi szeptemberi moszkvai útjának előzményeire. Állítólag ebben az időben a Csehszlovák Kommunista Párt nagy nyomást gyakorolt a jugoszláv politikai és katonai vezetőségre, hogy a vajdasági magyarokat telepítsék ki, mint ahogyan ezt már addig megtették a szlovákiai magyarokkal. Dedijer nyilvánvalóan téved, mert szeptember elején Szlovákia még nem szabadult fel, tehát a magyarok kitelepítésére sem kerülhetett sor. Dedijer szerint Tito állítólag azt a választ adta, hogy mindezekről moszkvai útja után dönt. Visszatérése után azonban úgy határozott, „hogy a magyarokat nem kell bántani”.²⁸

Közben a hadihelyzet gyorsan változott. Románia 1944. augusztus 23-án fegyverszünetet kért. A Vörös Hadsereg és a partizáncsapatok október elsején megkezdték Bánát felszabadítását, és ezt a térséget egy hét alatt sikerült elfoglalniuk.

A jövőre nézve több mint rosszat sejtető volt a Vajdasági Tartományi Pártvezetőség 1944. évi október 2-i keltezésű körlevele, amelyet az alsóbb fokú pártszervezetekhez és az alakulóban levő népfelszabadító bizottságokhoz küldött, utasításokat adva a jövőbeni politikai feladatokra vonatkozóan. De mielőtt erre rátérnénk, meg kell említenünk az Észak-bánáti Kerületi Népfelszabadító Bizottság 1944. évi szeptember 25-i felhívását Bánát népeihez, amelyben a közeli felszabadulás reményét körvonalazták, s meghatározták a megalakítandó népfelszabadító bizottságok feladatkörét. Külön felhívással fordultak a szerb, szlovák és a román néphez, és a „becsületes” magyarokhoz és németekhez, s megfogalmaztak egy vészjósló mondatot, amely sejtetni engedte, hogy a jövőben a németek és magyarok egyforma bánásmódban részesülnek: „az eddigi büntettek mindannyiatokra súlyos tehertételt jelentenek.”²⁹

A tartományi pártbizottság 1944. évi október 2-i keltezésű utasítása idején a Vörös Hadsereg egységei már bevonultak Bánátba, és megkezdődött a térség elfoglalása. A levél részletes utasításokat adott a Vörös Hadsereg fogadtatására, a közös hadművele-

tekre és a népfelszabadító bizottságok megalakítására. Minket elsősorban az utasítások 5. pontja érdekel, amelyet szó szerint idézek: „A leghatározottabban le kell számolni az 5. hadoszloppal, elsősorban a megszállók közvetlen támogatóival. A pártszervezeteknek a legsokoldalúbb segítséget kell nyújtaniuk az OZNA (Népvédelmi Osztály) szerveinek a háborús bűnösök felkutatásában, elsősorban a svábok és a magyarok sorából, akik népeinket öldösték, üldözték és fosztogatták. Minden banditának büntetéseért el kell nyernie a megérdemelt büntetést.”³⁰

A szöveg általános meghatározásokat tartalmaz, amelyet célzatosan fogalmaztak meg így. A háborús bűnösség bélyegét ezáltal mindenkire rá lehetett sütni, akinek valamilyen kapcsolata volt a megszálló rendszerrel. Nem volt szó bíróságok létrehozásáról, a nyomozások lefolytatásáról, a bűnösségi vád kivizsgálásáról. Mindez az OZNA hatáskörébe tartozott, amely a háború befejezéséig, pontosabban 1945. június végéig íért a legfelsőbb vezetőségen kívül senkinek sem tartozott felelősséggel, a valós (de legtöbb esetben a vélt) ellenséggel minden külön eljárás nélkül leszámolhatott. A véres „ötödik hadoszlop” megsemmisítésére irányuló tervszerű akcióban – mint az utasítás szövegéből is látható – a helyi pártszervezetekre hárult a feladat, hogy az OZNA munkáját a legsokoldalúbban támogassák. Ezáltal a legszélesebb lehetőség nyílt a legalaptalanabb feljelentésekre, személyes bosszúkra, amelyekben nem egy esetben az emberek háború előtti vagy a háborús évekbeli nem politikai jellegű gyűlölködése is nagy szerepet játszott. Persze a feljelentők között szép számban akadtak olyanok is, akik az 1941-es és 1942-es évben a megtorlások alkalmával elvesztették valamelyik hozzátartozójukat, s mivel az elkövetők nem voltak elérhetőek, vagy nem voltak ismeretesek, az ártatlanokon próbálták elégtételt venni. A helyi pártszervezetek a legtöbb helyen a kapott utasítások értelmében igyekeztek eljárni. A helységenkénti bűnösök vagy bűnösökként feltüntetett személyek összeírása lényegében már 1944 kora őszén megkezdődött, majd teljes intenzitással folyt a tartományi pártbizottság október 2-i utasítása után. Ezekre a lajstromokra a németek és magyarok közül bárki nevét felírhatták. A valódi bűnösökön kívül, akik akkor már elmenekültek, vagy éppen szökni készültek, azok kerültek ezekre a listákra, akik tagjai voltak valamelyik politikai pártnak, vagy egyszerűen lojálisak voltak az akkori rendszerrel szemben. A Délvidéki Közművelődési Szövetség helyi szervezeteinek vezetőségi tagsága is háborús bűnnek számított. De a háborús bűnösök kategóriájába kerülhettek mindazok, akik a helyi közigazgatási szervezetekben hivatalt vállaltak, pl. egyszerű tisztviselők, írások, hivatali kézbesítők voltak. De mindenekelőtt a nyilaskeresztes párti tagság számított főbenjáró bűnnek. Ha ez a megtorlás napjaiban valakiről kitudódott, már önmagában egyenlő volt a halálos ítélettel. A velük szemben alkalmazott későbbi megtorlást csak növelte Szálasi Ferencnek 1944 szeptember elején Bácskában, a Tisza-menti községekben tett körútja. Románia 1944. augusztus 23-án ugyanis letette a fegyvert, és a Bánság, valamint a Bácska területe is hadszíntérré vált. Szálasi ekkor rövid körutat tett, és pártjának tagságát kirtartásra és ellenállásra buzdította. A még helyükön levő magyar helyhatósági szervezeteknek a felsőbb hatóságokhoz küldött jelentéseiben olvasható, hogy az egész látogatás rendkívül nyomasztó légkörben folyt és úgyszólván minden eredmény nélkül zárult. Persze később, a megtorlás végrehajtói előtt ez az esemény nem volt ismeretlen, azért a Tisza mentén elsősorban a nyilaskeresztes párt tagságára vadásztak, a tagságot feltüntető lajstromok után kutattak, de minden, a tagságra vonatkozó feljelentést is készpénznek vettek.